

УДК 811.161.3:373.23

Глабалізацыя і праблемы сучаснай беларускай нацыянальнай іменаслоўнай практыкі

Ключавыя словы: *іменаслоўная практыка, нацыянальны антрапанімікон, ва-
рыятыўнасць, беларуска-рускае двухмоўе, глабалізацыя, арфаграфія, транслітарацыя*

У артыкуле разглядаюцца праблемы сучаснай афіцыйнай іменаслоўнай практыкі ў Рэспубліцы Беларусь з пункту гледжання лінгвістычных (асаблівасці беларускай і рускай арфаграфіі), нацыянальна-культурных (паралелізм беларускага нацыянальнага іменаслова, нацыянальныя традыцыі найменавання асобы), сацыялінгвістычных (беларуска-рускае дзяржаўнае двухмоўе), нарматыўных (сцэцыфіка нарматыўнай рэгламентацыі запісу прозвішчаў, імён і імён па бацьку ў дакументах і іх транслітарацыі), глабалізацыйных (актуалізацыя інішанацыянальнага антрапанімікону ў беларускай нацыянальнай прасторы) фактараў.

А.А. Lukashanets
The National Academy of Sciences of Belarus
Yakub Kolas Institute of Linguistics

Globalization and problems of modern Belarusian national naming practice

Key words: *nominative practice, national anthroponymicon, variability, Belarusian-Russian bilingualism, globalization, spelling, transliteration*

The problems of modern official naming practice in the Republic of Belarus are considered in the article from the point of view of linguistic (features of the Belarusian and Russian orthography), national-cultural (parallelism of the Belarusian national anthroponymicon, national traditions of naming a person), sociolinguistic (Belarusian-Russian state bilingualism), normative (specifics of the regulation of the recording of surnames, names and patronymics in documents and their transliteration), globalization (actualization of the foreign anthroponymicon in the Belarusian national space) factors.

Іменаслоўная сфера займае вельмі важную і істотную частку камунікатыўнай прасторы любога нацыянальнага соцыуму. Гэта абумоўлена перш за ўсё тым, што з самага нараджэння любы чалавек атрымлівае ўласнае імя, якое суправаджае яго на працягу ўсяго жыцця. Акрамя таго, індывідуальнае ўласнае імя звычайна ўскладняецца дадатковымі кампанентамі, якія дазваляюць атаясамліваць асобу з бацькам (у беларускай традыцыі гэта імя па бацьку), а таксама з прыналежнасцю да пэўнага роду (прозвішча). Вельмі важнай акалічнасцю, якая пацвярджае важнасць іменаслоўнай сферы камунікацыі, з'яўляецца і тое, што ў сучасных умовах асабліва важна захоўваць аднастайнасць (ідэнтычнасць) іменаслоўнай формулы ідэнтыфікацыі асобы ва ўсіх афіцыйных дакументах (пасведчанні аб нараджэнні, пашпарце, дакументах аб адукацыі, заключэнні або скасаванні шлюбу, працоўнай кніжцы і пенсійным пасведчанні, дакументах, якія датычацца маёмасных, фінансавых і інш. адносін, пасведчання аб смерці). Акрамя таго, прынятая, напрыклад, у

Беларусі трохкампанентная формула афіцыйнай ідэнтыфікацыі асобы патрабуе захавання аднастайнасці прозвішча паміж блізкімі сваякамі (бацькамі, братамі і сёстрамі і г.д.), а таксама правільнай суадноснасці паміж уласным імем бацькі і прозвішчам у дакументах дзяцей. Усё адзначанае ўказвае на складанасць сучаснай афіцыйнай іменаслоўнай практыкі і яе важнасць для кожнага члена соцыуму. Менавіта па гэтаму афармленне запісаў прозвішча, імя і імя па бацьку асобы, як правіла, рэгламентуецца абавязковымі для выканання нарматыўнымі дакументамі.

Для сучаснага беларускага соцыуму сфера афіцыйнай іменаслоўнай практыкі з'яўляецца выключна складанай, што абумоўлена цэлым шэрагам прычын, сярод якіх у першую чаргу неабходна назваць наступныя:

- a) лінгвістычныя;
- b) нацыянальна-культурныя;
- c) сацыялінгвістычныя;
- d) глабалізацыйныя;
- e) нарматыўна-прававыя.

Лінгвістычныя фактары ў першую чаргу звязаны з асаблівасцямі беларускай і рускай арфаграфіі, якія ўплываюць на ідэнтыфікацыю запісаў у дакументах. Менавіта пры афармленні дакументаў істотнымі становяцца некаторыя перыферычныя арфаграфічныя нормы беларускай і рускай арфаграфіі. Напрыклад:

недапушчальнасць напісання вялікай літары «Ў» (нескладовае) пасля галосных у пачатку беларускіх прозвішчаў, уласных імён і імён па бацьку: *Уладзімір Усеваладавіч Уласевіч* (Учора мы наведаль свайго настаўніка *Уладзіміра Усеваладавіча Уласевіча*);

абавязковасць пастаноўкі кропак над «ё» пры запісе па-руску прозвішчаў, імён і імён па бацьку: *Фёдоров Пётр Селивёрстович*. В цяперашняй афіцыйнай іменаслоўнай практыцы пры ідэнтыфікацыі ў дакументах адной і той жа асобы запісаў *Фёдоров* і *Федоров*, *Пётр* і *Петр*, *Селивёрстович* і *Селиверстович* патрабуецца абавязковае лінгвістычнае заключэнне.

Вельмі важнай для беларускай іменаслоўнай практыкі з'яўляецца праблема запісу па-беларуску рускіх прозвішчаў, імён і імён па бацьку і, наадварот, запісу па-руску беларускіх прозвішчаў, імён і імён па бацьку. Згодна з міжнароднымі стандартамі перадачы ўласных назваў сродкамі іншых алфавітаў у такіх выпадках павінна прымяняцца транслітарацыя. Аднак моўная кампетэнцыя беларускага соцыуму ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя і выкарыстанне ў пісьмовых беларускай і рускай мовах практычна адной і той жа графічнай сістэмы робяць непрымальным такі падыход. Так, запісы бел. *Дзмітрыеў* – рус. *Дмитриев*, бел. *Сяргей Міхайлаў* – рус. *Сяргей Михайлав*, рус. *Чичиков* – бел. *Чічіков*, рус. *Александр Коровин* – бел. *Александр Каровін* будуць успрымацца як арфаграфічна памылковыя. Відаць, з улікам блізкароднаснага характару двухмоўя і дастаткова высокага ўзроўню руска- і беларускамоўнай кампетэнцыі грамадства найбольш аптымальным у гэтым выпадку трэба лічыць прынцып практычнай транскрыпцыі, якая ўлічвае асаблівасці нацыянальнай арфаграфіі: бел. *Дзмітрыеў* – рус. *Дмитриев*, бел. *Сяргей Міхайлаў* – рус. *Сергей Михайлов*, рус. *Чичиков* – бел. *Чычыкаў*, рус. *Александр Коровин* – бел. *Аляксандр Каровін*.

Нацыянальна-культурныя фактары, якія адлюстроўваюць асаблівасці гістарычнага фарміравання і развіцця беларускага нацыянальнага антрапанімікону, з'яўляюцца надзвычай істотнымі для сучаснай беларускай іменаслоўнай практыкі. Сярод гэтых фактараў неабходна назваць:

a) актуалізаванасць некалькіх самастойных падсістэм хрысціянскіх па паходжанні імён: візантыйска-праваслаўная (найбольш набліжаная да рускай іменаслоўнай традыцыі), рымска-каталіцкая (у значнай ступені суадносная з польскай мовай), уласна народная (найбольш нацыянальна адметная). Мужчынскія і жаночыя імёны гэтых падсістэм

ужываюцца паралельна і могуць выкарыстоўвацца ў якасці афіцыйных (пашпартных). Параўн. суадносныя пары візантыйска-праваслаўных і рымска-каталіцкіх імён: *Фёкла і Тэкла, Фама і Тамаш, Іван і Ян, Іосіф і Юзаф* і інш. Побач з традыцыйнымі формамі праваслаўных імён *Анна, Аляксандр, Васілій, Генадзій, Анатолій, Пракопій, Якаў, Іосіф* ужываюцца народныя *Ганна, Алесь, Васіль, Генадзь, Анатоль, Пракоп, Якуб, Язэп* і інш. [1, 5]. У дадзеным выпадку для іменаслоўнай практыкі важна іх дакладнае размежаванне і строгае суадноснасць імён па бацьку ў дакументах з рэальным асабовым іменем, ад якога яны ўтвораны: *Аляксандр (Аляксандравіч, Аляксандраўна) – Алесь (Алесевіч, Алесеўна), Іван (Іванавіч, Іванаўна) – Ян (Янавіч, Янаўна), Фама (Фаміч, Фамінічна) – Тамаш (Тамашавіч, Тамашаўна), Васілій (Васільевіч, Васільеўна) – Васіль (Васілевіч, Васілеўна), Анатолій (Анатольевіч, Анатольеўна) – Анатоль (Анатолевіч, Анатолеўна)* і г.д. Таксама вельмі важна захоўваць адпаведнасць і суадноснасць гэтых імён пры перадачы іх па-руску: бел. *Аляксандр (Аляксандравіч, Аляксандраўна)* – рус. *Александр (Александрович, Александровна)*, бел. *Алесь (Алесевіч, Алесеўна)* – рус. *Алесь (Алесевич, Алесевна)*; бел. *Фама (Фаміч, Фамінічна)* – рус. *Фома (Фомич, Фоминична)*, бел. *Тамаш (Тамашавіч, Тамашаўна)* – рус. *Томаш (Томашевич, Томашевна)*, бел. *Васілій (Васільевіч, Васільеўна)* – рус. *Василий (Васильевич, Васильевна)*, бел. *Васіль (Васілевіч, Васілеўна)* – рус. *Василь (Василевич, Василевна)* і г.д.

б) гістарычна сфарміраваную разгалінаваную сістэму вытворных форм імён. Параўн.: *Аляксандр – Алесь, Аляксанка, Алесік, Алеська, Алясюк, Аляхно, Алік, Алько, Лесь, Лесік, Леська, Лясько, Лясюк, Сан, Санік, Санюк, Санчук, Санюта, Саша, Сашко, Сашанька, Сашуня, Сашута, Сашура, Шура, Шурка, Шурык, Аля, Лёкса* [4, 23]; *Марыя – Марыйка, Марыша, Маруня, Муля, Маруся, Муся, Марута, Маруха, Маруша, Маня, Манюня, Манюся, Манюра, Манюта, Манюха, Машура, Мура, Машута, Мар’юха, Мар’юша, Марыля, Марыся, Мар’я* [4, 138]. У дадзеным выпадку недапушчальным з’яўляецца змешванне вытворных варыянтаў з іх пашпартным адпаведнікам пры афармленні дакументаў, якія належаць адной асобе, што асабліва ўласціва для рэдкіх асабовых імён, якія маюць абмежаванае тэрытарыяльнае распаўсюджанне, напрыклад, жан. *Генавефа (Генаэфа, Генуэфа, Гунэта, Гунэфа, Геня)* – рус. *Геновефа (Геноефа, Генуефа, Гунета, Гунефа, Геня)*. Варта адзначыць, што распаўсюджанае на тэрыторыі Беларусі імя *Генавефа*, адсутнічае, як правіла, у сучасных слоўніках рускіх асабовых імён;

с) наяўнасць гістарычна сфарміраваных пар беларуска-рускіх адпаведнікаў асабовых імён: бел. *Мікалай* – рус. *Николай*, бел. *Мікіта* – рус. *Никита*, бел. *Рыгор* – рус. *Григорий*, бел. *Ганна* – рус. *Анна*, бел. *Настасся* – рус. *Анастасия* і інш. У сучаснай іменаслоўнай практыцы пры афармленні, напрыклад, пашпартаў гэтая суадноснасць імён, як правіла, захоўваецца, аднак пасля могуць узнікаць праблемы з ідэнтыфікацыяй гэтых запісаў. Відаць, зыходзячы з прынцыпаў транслітарацыі (практычнай транскрыпцыі), найбольш мэтазгодна дапускаць паралельнае функцыянаванне суадносных пар такіх імён з улікам напрамку транслітарацыі, што знаходзіць адлюстраванне ў апошніх слоўніках беларускіх асабовых уласных імён (гл., напрыклад [1]): бел. *Рыгор (Рыгоравіч, Рыгораўна)* → рус. *Ригор (Ригорович, Ригоровна)*, рус. *Григорий (Григорьевич, Григорьевна)* → бел. *Грыгорый (Грыгор’евіч, Грыгор’еўна)*.

Сацыялінгвістычныя фактары. Сітуацыя дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя прадугледжвае афармленне важнейшых дакументаў, што сведчаць асобу (пасведчанне аб нараджэнні, пашпарт, дакументы аб адукацыі і інш), на абедзвюх дзяржаўных мовах. Гэтая акалічнасць таксама накладвае свой адбітак на афіцыйную іменаслоўную практыку. Па-першае, неабходна строга сачыць за выбарам неабходнага іншамоўнага адпаведніка імені (прыклады гл. вышэй). Па-другое, асабліва ў беларускага правапісу патрабуюць асаблівай увагі да перадачы па-беларуску рускіх прозвішчаў, паколькі часта іх беларускае напісанне залежыць ад месца націску: рус. *Болошénко* – бел. *Балашэнка*,

рус. *Болошенко* – бел. *Балошанка*, рус. *Борисенок* (Борисёнок) – бел. *Барысёнак*, рус. *Борисенók* – бел. *Барысянók*; рус. *Ермóлинская* – бел. *Ярмóлінская*, рус. *Ермолíнская* – бел. *Ермалíнская* і г.д.

Таксама трэба адзначыць, што менавіта беларускія вытворныя (размоўныя) варыянты асабовых імён часта знаходзяць сваё адлюстраванне і ў рускамоўных запісах (гл. вышэй прыклад *Геновефа*).

Глабалізацыйныя фактары, абумоўленыя інтэнсіўным пашырэннем міжнародных кантактаў, міграцыйнымі працэсамі і інш., у дачыненні да сучаснай беларускай нацыянальнай іменаслоўнай практыкі звязаны ў першую чаргу з істотным пашырэннем у краіне іншанацыянальнага антапанімікону, што патрабуе пошуку новых падыходаў, у тым ліку і нарматыўна-прававога плану, пры вырашэнні канкрэтных пытанняў, звязаных з афармленнем дакументаў іншаземных грамадзян і захаваннем іх нацыянальных іменаслоўных традыцый.

Праілюструем гэта на канкрэтных прыкладах са зваротаў грамадзян, аддзелаў ЗАГС Рэспублікі Беларусь у Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа па пытаннях напісання ў дакументах імён і прозвішчаў у адпаведнасці з нацыянальнымі традыцыямі.

Прыклад першы. Згодна з літоўскай нацыянальнай іменаслоўнай традыцыяй формы аднаго і таго ж прозвішча адрозніваюцца ў залежнасці ад полу асобы і характару сваяцкіх адносін. Напрыклад, прозвішча *Бейшыс* (рус. *Бейшис*) носяць асобы мужчынскага полу сям’і (муж, бацька, сын). Ад мужчынскага прозвішча *Бейшыс* / *Бейшис* утвараюцца прозвішчы асоб жаночага полу бел. *Бейшэне* / рус. *Бейшене* (прозвішча асобы жаночага полу – жонкі носьбіта прозвішча *Бейшыс*) і бел. *Бейшытэ* / рус. *Бейшите* (прозвішча асобы жаночага полу – дачкі носьбіта прозвішча *Бейшыс*).

Аднак згодна з Кодэксам аб сям’і і шлюбе Рэспублікі Беларусь (артыкулы 21, 69) [3] дзіцяці можа прысвойвацца толькі прозвішча бацькі або маці, г. зн. у прыведзенай вышэй сітуацыі толькі прозвішча бацькі *Бейшыс* або маці *Бейшэне*, і фармальна органы ЗАГС не могуць запісаць у пасведчанні аб наражэнні прозвішча *Бейшытэ*. Аднак гэта супярэчыць нацыянальнай традыцыі, паколькі маленькая дзяўчынка ў такім выпадку будзе насіць або мужчынскае прозвішча, або прозвішча замужняй жанчыны. З заканадаўчага пункту гледжання гэтая праблема (часта псіхалагічна вельмі важная для носьбіта канкрэтнага прозвішча) магла б быць лёгка вырашана адной кароткай фразай у Кодэксе аб сям’і і шлюбе (... з улікам нацыянальнай іменаслоўнай традыцыі...). Тым больш, што *Бейшыс*, *Бейшэне* і *Бейшытэ* рэальна з’яўляюцца формамі аднаго і таго ж прозвішча.

Прыклад другі. У адпаведнасці з нацыянальнай іменаслоўнай традыцыяй Афганістана у дакуменце, што сведчыць асобу, ідэнтыфікацыйны запіс ажыццяўляецца наступным чынам: *Рамін Васім* (імя асобы) *Гулам Алі* (імя бацькі) *Хайдар Алі* (імя дзеда). Такі запіс у дакуменце адпавядае трохкампанентнай формуле ідэнтыфікацыі асобы ў беларускай (рускай) іменаслоўнай традыцыі: *Рамін Васім* (асабовае імя) *Гулам Алі* (імя па бацьку) *Хайдар Алі* (прозвішча). Пры атрымання гэтага грамадзянінам Афганістана віду на жыхарства ў Рэспубліцы Беларусь запіс у дакуменце атрымаў наступны выгляд: *Гулам Алі* / *Гулам Али* (прозвішча) *Рамін Васім* / *Рамин Васим* (імя). Народжаныя ў Афганістане дзеці атрымалі іменаслоўную формулу *Мехран Элхам* (імя) *Рамін Васім* (імя бацькі) *Гулам Алі* (імя дзеда), а народжаныя ў Беларусі (у адпаведнасці з беларускай іменаслоўнай традыцыяй і нарматыўнымі патрабаваннямі) – *Гулам Алі* / *Гулам Али* (прозвішча) *Камран Бахрам* / *Камран Бахрам* (імя) *Рамінавіч* / *Раминович* (імя па бацьку). У выніку ўзнікла неабходнасць унясення змен у запісах дзяцей, народжаных у Афганістане: *Мехран Элхам* (імя) *Рамін Васім* (імя бацькі) *Гулам Алі* (імя дзеда) → *Гулам Алі* / *Гулам Али* (прозвішча) *Мехран Элхам* / *Мехран Элхам* (асабовае імя) *Рамінавіч* / *Раминович* (імя па бацьку).

Прыклад трэці. Праблема напісання па-беларуску іншамовных мужчынскіх імён з канцавым этымалагічным ненаціскным «о» (*Alessandro, Alberto, Leonardo, Lorenzo, Roberto, Silvo*), якія па-беларуску павінны перадавацца як *Алясандра, Альберта, Леанарда, Ларэнца, Раберта, Сільва* (параўн. рус. *Алессандро, Альберто, Леонардо, Лоренцо, Роберто, Сильво*).

Аднак у такім выпадку яны будуць атаясамлівацца з адпаведнымі жаночымі імёнамі *Алясандра (Alessandra)*, *Альберта (Alberta)*, *Леанарда (Leonarda)*, *Ларэнца (Lorenzo)*, *Раберта (Roberta)*, *Сільва (Silva)*, што можа ствараць пэўны маральна-псіхалагічны дыскамфорт для іх носьбітаў.

Прыведеныя прыклады з’яўляюцца добрай ілюстрацыяй істотнага ўскладнення сферы афіцыйнай іменаслоўнай практыкі, што патрабуе як лінгвістычнага, так і нарматыўна-прававога ўрэгулявання.

Нарматыўна-прававыя фактары іменаслоўнай практыкі, такім чынам, звязаны з рэгламентацыяй і ўніфікацыяй ужывання асабовых уласных імён, імён па бацьку і прозвішчаў у афіцыйным пісьмовым маўленні, а таксама ўдасканаленнем нарматыўнай базы. Найбольш актуальнымі задачамі ў гэтым кірунку бачацца:

а) удасканаленне прававой базы ў напрамку пашырэння правоў грамадзян на захаванне нацыянальных традыцый у іменаслоўнай сферы;

б) уніфікацыя сістэм транслітарацыі (на сённяшні дзень яны істотна адрозніваюцца) беларуска- і рускамоўных уласных імён сродкамі лацінскага алфавіта;

с) дэталізацыя правапісу і словазмянення ўласных імён іншамоўнага паходжання ў беларускай мове.

Таксама захоўвае сваю актуальнасць праблема двухмоўнай (у першую чаргу беларускамоўнай) кампетэнцыі работнікаў ЗАГС, натарыяльных кантор і інш. у адпаведнасці з прынцыпамі дзяржаўнага двухмоўя і палажэннямі Закона “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” (гл. артыкул 4) [2].

Літаратура

1. Завальнюк, У.М. Слоўнік асабовых уласных імён / У.М. Завальнюк, В.К. Раманцэвіч; пад агул. рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Народная асвета, 2017. – 286 с.
2. Закон Рэспублікі Беларусь ад 26 студзеня 1990 года № 3094-XI “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” (у рэдакцыі 10.05.2007 № 225-3).
3. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям’і (09.07.1999 № 278-3; у рэд. 18.12.2019 № 277-3).
4. Усціновіч, А.К. Слоўнік асабовых уласных імён / А.К. Усціновіч ; навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 240 с.

О.А. Лукина

Могилевский институт МВД Республики Беларусь
e-mail: ydacha-ola@mail.ru

УДК 811.161.1’373.21(043)

Структура и семантика агионимов в составе православных экклезионимов Могилевщины

Ключевые слова: *имя собственное, агионим, агиоидентификатор, экклезионим, святость, святой.*

В статье рассматриваются разные подходы к пониманию термина «агионим». Выявляются имена святых в составе православных экклезионимов Могилевской области, их структура и функционирование; делается попытка упорядочить ономастическое религиозное пространство Могилевщины. Описывается структура агионимов, выделяются двухчленные и трехчленные модели. Определяется семантическое наполнение агионимов, выявляются наиболее популярные имена святых в составе наименований культовых сооружений рассматриваемого региона. Акцентируется внимание на агиониме «святитель Николай Чудотворец» как на имени святом, занимающем особое место в сознании православного христианина.